

УДК 343.98

Г.С. Бідняк, старший викладач
кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ

Досліджено питання щодо участі спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств, проаналізовано думки провідних науковців із цього приводу.

Ключові слова: спеціаліст, слідчий, огляд документів, слідчі дії, розслідування шахрайства.

Исследованы вопросы, касающиеся участия специалиста в проведении осмотра документов при расследовании мошенничеств, проанализированы позиции ведущих ученых по этому поводу.

The issue of the participation of specialists in documents examination in the investigation of fraud was studied, positions of leading scientists on this subject were analyzed.

Як відомо, залучення спеціаліста до проведення слідчих дій під час розслідування злочинів, у тому числі і шахрайств (що закріплено у процесуальному законодавстві), є однією з форм використання спеціальних знань органами досудового розслідування.

Проблеми використання спеціальних знань, а також методичного забезпечення розслідування окремих видів злочинів, у тому числі й шахрайств, досліджували відомі вчені-криміналісти Т.В. Авер'янова, Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.В. Лисенко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Упродовж останніх років проблеми розслідування шахрайств також було розглянуто у працях українських вчених А.І. Анапольської, І.В. Головкина, Е.В. Дехтярьова, І.В. Іщука, С.М. Князева, А.В. Крижановського, О.В. Курман, І.О. Мусієнка, Т.О. Мудряк, Т.В. Охрімчук, Т.А. Пазинич, Н.В. Павлової, І.М. Попова, С.В. Самойлова, Д.Г. Терьохіна та ін. Попри те, що ці автори зробили суттєвий внесок у практику протидії шахрайствам, докладнішого дослідження та висвітлення потребують питання щодо участі спеціаліста в огляді документів, що зумовлено не лише змінами у процесуальному законодавстві, а й сучасними потребами практики розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Метою цієї статті є дослідження участі спеціаліста в огляді документів під час розслідування шахрайств.

Як свідчать результати анкетування та інтерв'ювання слідчих МВС України, під час розслідування шахрайств проводять такі слідчі (розшукові) дії (у відсотках загальної кількості розслідуваних злочинів): огляд місця події (42 %), огляд документів (52 %), освідування (2 %), допит (98 %), обшук (48 %), призначення судових експертиз (88 %), слідчий експеримент (16 %), пред'явлення особи для впізнання (72 %), одночасний допит раніше допитаних осіб (28 %). Отже, згідно з наведеними статистичними даними огляд документів проводять навіть частіше ніж огляд місця події.

Як зазначає В.Ю. Шепітько, огляд документів — це слідча дія, яка передбачає їх вивчення та дослідження з метою виявлення та фіксації ознак, які надають документам значення речових доказів [7, с. 94]. Від інших слідчих (розшукових) дій (експертиза, допит тощо) ця слідча дія відрізняється безпосереднім сприйняттям документів під час виявлення.

За загальними правилами безпосереднім керівником огляду документів є слідчий. Проте між вченими-криміналістами точаться дискусії з приводу ролі слідчого і спеціаліста у цій слідчій дії.

Так, на думку В.Н. Махова, деякі вчені помилково поєднують функції слідчого і спеціаліста [4, с. 96].

Взагалі існують такі точки зору:

- спеціаліст може виконувати лише те, на що йому вказує слідчий;
- слідчий визначає лише характер або напрям діяльності спеціаліста;
- спеціаліст діє самостійно (з огляду на відсутність у слідчого спеціальних криміналістичних знань), у тому числі з питань використання криміналістичних методів і засобів, якщо це не суперечить цілям і завданням слідчої дії [6, с. 66].

Попри різні погляди вчених, слушною є думка, що слідчий і спеціаліст мають взаємодіяти без порушення процесуальної процедури, тобто слідчий як керівник слідчого огляду несе встановлену законом відповідальність [2]. У свою чергу, спеціаліст має право звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на особливості документів, знайомитися з протоколом і надавати до нього зауваження.

Аналіз матеріалів слідчої практики свідчить, що більшість шахрайств пов'язана з використанням різних документів (письмових, графічних, електронних тощо), як правило, підроблених (чеків, актів, протоколів, накладних, статутів, доручень тощо), виготовлених за допомогою копіювально-множної техніки, поліграфії, малювання, монтажу тощо з подальшим внесенням рукописних записів і підписів.

Слушною є думка В.В. Бірюкова стосовно того, що, незважаючи на розмаїття документів, способів їх виготовлення, копіювання, підробки, використовуваних для цього матеріалів і засобів, методик дослідження документів і вирішуваних за їх допомогою завдань, сталими залишаються об'єкти дослідження — документи як джерела криміналістично значущої інформації, а також закономірності відображення такої інформації [3, с. 23].

Доволі повною є загальна класифікація основних документів, які застосовують під час вчинення шахрайств, визначена О.Л. Мусієнком [5, с. 106]:

- документи, зміст яких є предметом шахрайського посягання;

- документи, що є засобами вчинення злочину;
- документи, що є засобами приховування вчиненого злочину;
- документи, що характеризують особу злочинця;
- документи, що містять інформацію про інші суттєві обставини у справі.

Підrobка зазначених документів може бути як матеріальною, так і інтелектуальною, тому під час їх огляду доцільно залучати спеціалістів у різних галузях знань, найчастіше — спеціалістів-криміналістів.

У кримінальних провадженнях про шахрайства найчастіше проводять техніко-криміналістичні дослідження відбитків кліше печаток (штампів); підписів, що перетинаються з відбитками печаток, бланком документа; підписів, виконаних із застосування техніки; бланків документів тощо. Часто-густо такі дослідження потребують як знань у галузі почеркознавства, так і знань з техніко-криміналістичного дослідження документів. Проведення ідентифікаційних досліджень зазначених об'єктів зазвичай потребує додаткового надання підписів і коротких рукописних записів для порівняння. Зазначений перелік об'єктів дослідження не є вичерпним, адже способи шахрайства постійно удосконалюються і залежно від цього змінюються об'єкти техніко-криміналістичних досліджень.

Так, вивчення архівних матеріалів Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України дозволило дізнатися про випадок проведення огляду документів за фактом шахрайства у сфері фінансових ресурсів, коли спеціаліст-криміналіст виявив ознаки порушення послідовності нанесення штрихів підпису директора підприємства, відбитка печатки та печатного тексту. Виявлені ознаки слідчий зафіксував у протоколі, вилучив зразки підпису директора для подальшого призначення комплексної почеркознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів.

На думку К.О. Чаплинського, під час огляду документів слід встановлювати та фіксувати ознаки, які [8, с. 40]:

- індивідуалізують документ за змістом: найменування, реквізити, наявність підписів, печаток і штампів, серійний номер і дата складання, слова, з яких починається та закінчується документ, стислий зміст;
- індивідуалізують документ за формою: характер позначень (слова, цифри, малюнки тощо), спосіб виконання письмових знаків (рукописний, машинописний, типографський);
- індивідуалізують матеріал документа: найменування матеріалу, колір, розміри, щільність, характер пошкоджень, ознаки способів відновлення цілісності документа;
- вказують на підrobку документа: підчищення, дописування, виправлення, травлення, змивання тексту, копіювання, переклеювання фотокарток або заміна окремих частин документа;
- вказують на зв'язок документа зі злочинною подією за іншими якими.

Для дослідження спеціаліст може застосовувати різну техніку (портативні мікроскопи, лупи, освітлювачі тощо) та методи дослідження, що не пошкоджують і не змінюють документ. Правильне поводження з документами є важливою вимогою їх огляду. До тексту документів неприпустимо вносити будь-які зміни шляхом обведення, підкреслення, проставлення інших позначок різними письмовими приладами (маркерами, олівцями, кульковими, гелевими, чорнильними ручками тощо),

а також не можна пошкоджувати документ шляхом вирізання або наклеювання окремих фрагментів.

Залежно від видів шахрайств і ситуації, яка склалася під час розслідування, до участі в огляді документів доцільно залучати інших спеціалістів: товарознавців, ревізорів тощо. Так, в окремих випадках, як зазначає Н.Я. Дондик, спеціаліст-бухгалтер може повідомити слідчому нові, мало або зовсім невідомі йому відомості, які мають суттєве значення для подальшого розслідування, лише за безпосередньої участі у слідчих діях. Зіставлення неофіційних записів взаєморозрахунків з порівнювальними відомостями, актами інвентаризації, зведеними звітами, іншими бухгалтерськими документами може допомогти слідчому точніше встановити розміри матеріального збитку і правильно розмежувати матеріальну відповідальність окремих осіб [1, с. 66]. Тобто фахівець допоможе визначити, які документи слід вилучати, де знаходяться інші примірники тощо. Якщо вчасно не вилучити такі документи, їх можуть знищити або переробити.

З огляду на стрімкий розвиток комп'ютерних технологій часто-густо виникає потреба в огляді не лише паперових документів, а й електронних. Об'єктами огляду в таких випадках можуть бути дискети, флеш-носії, жорсткі диски системних блоків комп'ютерів тощо. У такому випадку без участі спеціаліста у цій галузі не обійтися. В.В. Бірюков радить обережати такі документи від впливу магнітних полів, прямих сонячних променів, а також приладів, що випромінюють магнітні хвилі [3, с. 23].

Іноді специфіка таких злочинів та їх різноманіття потребують залучення до огляду документів одночасно кількох спеціалістів у різних галузях спеціальних знань.

Таким чином, успішне проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайств залежить не лише від дотримання процесуальної процедури їх проведення, а й від правильного вирішення питання щодо доцільності залучення спеціаліста. Залучаючи спеціалістів у різних галузях знань, слідчий матиме змогу не лише визначити спосіб виготовлення документа, а й вчасно вжити заходів щодо проведення інших слідчих дій, отримати інформацію для подальшого розслідування, вилучити необхідні зразки для проведення експертизи тощо. Залучення таких спеціалістів під час огляду документів дозволить уникнути помилок, яких припускають суб'єкти доказування під час збирання матеріалів та які можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних процедур і строків, що в цілому може негативно позначитися на процесі розслідування.

Список використаної літератури

1. Дондик Н.Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування бухгалтерських злочинів : монографія / Н.Я. Дондик. — К. : Атіка, 2007. — 144 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Криміналістичне документознавство : практич. посіб. / [Бірюков В.В., Коваленко В.В., Бірюкова Т.П., Ковальов К.М.] ; за заг. ред. В.В. Бірюкова. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2007. — 332 с.
4. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. — М. : Изд-во «РУДН», 2000. — 296 с.
5. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О.Л. Мусієнко ; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. — Харків : Право, 2009. — 168 с.
6. Шапиро Л.Г. Процессуальные и криминалистические аспекты использования спе-

циальных знаний при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности / Л.Г. Шапиро. — М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2007. — 320 с.

7. Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. — 2-е изд., перераб. и доп. — Харьков : ООО «Одиссей», 2005. — 368 с.

8. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 308 с. : іл.